

Dopis jako svébytná forma milostné komunikace v poezii Vladimíra Holana

OLGA KUBECZKOVÁ

Téma vztahu muže a ženy je v poezii Vladimíra Holana reflektováno v takové míře a v tolika nuancích, že strážlivý interpret se může pouze skromně pokusit o nástin této problematiky. Holanovy milostné verše současně otevírají celou řadu dalších témat, bez kterých by jejich pochopení nebylo úplné. Pojem láska, jak jej prezentuje toto rozsáhlé básnické dílo, odráží nejeden vpravdě holanovský paradox. Zahrnuje v sobě sebepojetí a sebelásku, duchovní a tělesné, být a mít v jejich existenciálním rozměru. Problematické je její otázka samoty jako vnuceného či jediné možnosti modu vivendi, stejně jako role pohlaví. Sémantické rozpětí pojmu láska lze objasnit například ve vztahu k motivům času, smrti, mlčení či k charakteru básnického prostoru. Jedním z klíčů k Holanově milostné poezii, nebo jinak řečeno jednou z možností, jak z určitého hlediska nahlížet na téma vztahu, se ukázal být dopis.

Připusťme, že název příspěvku se může zdát jako poněkud zavádějící. Nepůjde pouze o to, prezentovat dopis jako svébytnou formu milostné básně, ale poukázat i na jeho využití jakožto motivu, který naznačuje milostnou tematiku. Nejvýrazněji se v obou formách podílí na představě vztahu mezi mužem a ženou ve skladbách *Příběhů*.

Milostnou korespondenci tu lze považovat za specifický způsob komunikace. Odkrývá problematickou povahu vztahu, vybízí adresáta k reakci a přitom dává prostor pro prezentaci názorů a představ, které z různých důvodů nejsou otevřeny v přímém dialogu. V Prvním testamentu¹ má dopis ženy funkci pozvání

1] Skladba byla výraznou měrou ovlivněna Horovými překlady Puškina, zvláště *Evžena Oněgina*. Vedle totožné strofiky se mu První testament podobá právě funkcí dopisu (Justl: 1996).

a současně otevírá cestu k minulosti. Funguje zde jako důležitá stavební jednotka, tvoří třetí z jedenácti částí skladby a napájí energií lyrický i epický živel celé básně. Téma vztahu muže a ženy je v této básnické skladbě nahlíženo prizmatem temporality. Hrdina naplno prožije vědomí času určeného lásce. Dospívá-li subjekt soudobé drobné lyriky k přesvědčení o jedinečnosti okamžiku, který může být promarněn ve chvíli bezprostředně následující, či dokonce přítomné, pak je ve jmenované skladbě tento fakt uznán s odstupem celé etapy lidského věku. Až stáří donutí muže připustit smrtelnost lásky pro její neopakovatelnost i pro neschopnost komunikace. Cesta do kraje dětství, k minulosti a k milované ženě je znamenána pokusem odvrátit toto neblahé tušení, pokusem podpořit v člověku naději na návrat k idyle vzpomínky. Hrdina se snaží čas zastavit, vlastně jej ovládá, když hodinu setkání se ženou oddaluje. Stále však není schopen uniknout vlastním pochybám, úzkosti, z níž toto prodlužování osudné chvíle plyne. Konečně v něm dozrává zjištění, že schůzku nelze uskutečnit. Ani mužovy, ani ženiny pohnutky k ní totiž nevyplývají z podstaty vzájemné potřeby, lásky či touhy. V dopise, ve kterém jej žena k sobě zve, se objevuje i otázka po příčině. Z ní jasně vyplývá, že je to samota, vůle vrátit čas a oživit vzpomínky blízkostí toho, kdo byl zaniklých dějů účasten, nikoliv přirozená potřeba po sounáležitosti a porozumění. Pro mužský subjekt znamená již samotná výzva řešení nebo alespoň záblesk v mizerii osiřelého stáří, v bezvýchodné situaci dožívání i v temnotě vlastního nitra. To, co je v něm dopisem ženy aktivováno, je vlastně vzkříšená vůle ke změně a k životu. Vůle, která je nakonec vystřídána střízlivým přiznáním si falešné motivace při hledání lásky. Neboť jestliže „chcem budovat, co *nás jen* slaví...“, nebudeme úspěšní. „Bez ryzí transcendentály / se žádná stavba nedostaví“ (Holan 2002: 53) – tak zní závěr, v němž je nastolen problém sebelásky. V neschopnosti vydat se cele lásce hledíme zárodky neschopnosti nalézt adekvátní kód k dorozumívání. Nejenže si tento fakt hrdina přiznává již v průběhu své cesty, ale utvrzuje se v něm, když k ženě nakonec nepřichází. (Pokud za setkání nepovažujeme snovou představu muže v deváté části

skladby, představu, která je naplněna mnoha reminiscencemi dětství. Paradoxně si ovšem na tutéž nedokonalost řeči mluvčí nařká i v této fantazijní rovině.)

V Prvním testamentu se dopis ukázal být důležitým aktivizátorem životní potence a emocionálních vzruchů subjektu, stal se dynamizujícím činitelem epické složky pro zbylé dvě třetiny básně. V první části skladby Pršelo se stává pouze komplementem epilogu příběhu, potvrzením milostné deziluze, ale také její metaforou. Vzájemná korespondence milenců má dopomoci k obnově jejich vztahu, oba ji však nepřechtenou spalují. Neotevřený dopis jako znamení znemožněné sdílnosti a oheň spojený s destrukcí, avšak symbolizující také vášeň, vytvářejí příznačný obraz milostného konce.

Láska v první části skladby Pršelo nabývá povahy nepřirozeného způsobu koexistence. Klíčová formulace „byli spolu naučení“ (Holan 2002: 170) signalizuje převahu zvyku. Jen fyzická přítomnost a schopnost přizpůsobení však k trvání vztahu, jak se v následujícím líčení ukazuje, nestačí. Čas, který není vyplněn láskou, ale naučeným strpěním a uspokojováním tělesných potřeb, musí být zákonitě přerušen a zmarněn rozchodem.

Ve skladbách Prvního testamentu a Pršelo nelze zastřít jednoznačnou účelovost a aktivizační funkci korespondence. Smysl skladby s příznačným názvem Dopis se však zdá být určován jinými cíli.

Dopis je obsažný text mužského pisatele, reagujícího na krátký list ženy. Chceme-li se dozvědět, nač by měl odpovídat a k čemu by se měl vyjádřit, musíme se pokusit rekonstruovat v něm to, co bylo pravděpodobně náplní dopisu, který k němu dal podnět. Z veršů, kterými je žena oslovena, lze usoudit, že u muže hledá duchovní poradu a vyjasnění některých pro ni sporných existenciálních otázek. I přes naznačenou bezprostřední motivaci k psaní obsah mužského dopisu současně nenasvědčuje tomu, že by byl míněn jen jako odpověď. Vztah muže a ženy se spojuje s tématem situace individua a také s tématem umění. Úvodní strofa osvětluje možný důvod: adresát prvního listu, nyní sám pisatel, je ženou vnímán také jako básník. Klíčový pojem láska je v úloze, jakou sehrává v lidském životě, poměřován poj-

my báseň a bolest a v konfrontaci s nimi je právě on označen za „nezvyklost přizpůsobenou lidem“ (Holan 2002: 234). Text skladby v tomto smyslu zaplňují úvahy o paradoxech lásky – o trvalých pocitech osamění milenců, rozporu lásky a chťiče, o hrozbě sebelásky. Básník zde mimochodem parafrázuje některé ze svých dřívějších tezí.² O problematickém milostném citu uvažuje pisatel-básník v širokém kontextu existenciálních témat. Celý trs otázek, které pro člověka zůstávají trvale nezodpovězeny, dokumentuje řadou reminiscencí z kulturní historie, mytickými prameny počínaje a novodobými odkazy konče. Širokým temporálním rozmezím se snaží zvýraznit věkovitost těchto palčivých témat i nemožnost najít uspokojivou odpověď. Navíc svou dokumentaci doprovází působivou aktualizací příkladů ve využití dialogické formy, reflexivních a sebereflexivních pasáží. Jak zásadní charakter má dopis muže pro oba aktéry, dosvědčuje proměnlivost expresivního zabarvení textu. Vedle tónu apelu zde zazní i méně direktivní tón dobře míněné rady, ale stejně tak bezradnosti či povzdechu.

Navzdory tristnímu zjištění o povaze lásky se pisatel stále snaží najít východisko ve svém vztahu k ženě. Přírozenost lásky by zde měla být (oproti „naučení se“ ze skladby Pršelo) nahrazena alespoň „smilováním“. V daném verši se náhlou změnou formy oslovení vyjevuje, jak je pro mužský subjekt podstatné objevit uspokojivé řešení. V celém dopise muž ženě vyká, udržuje jistý, třeba i obdivný odstup, jeho výkřik z beznaděje je však zintimněn tykáním:³ „Jsem hoden smilování, odpověz mi, ženo z ženy?“ (Holan 2002: 230). Dopis tedy v této skladbě posloužil pisateli nejen jako možnost odpovědět adresátce, ale především se stal prostorem pro formulaci a promýšlení otázek týkajících se bytí s vědomím toho, že zůstanou otevřeny.

2] Například verš „Když se ke mně vzdálíš, to je možná láska...“ (Holan 2002: 235) odkazuje ke známějšímu „K tobě se vzdaluji“, verši z básně Píseň milenky ze sbírky *Vanutí* (Holan 1999: 59).

3] Tento postup zde ostatně není užít poprvé, jako znamení změny poměru k ženské bytosti byl uplatněn již v *Triumfu smrti* v básni Zmizelá katedrála.

Forma stylizované korespondence není v Holanově díle ojedinelá. Skladba *Dopis* má své kořeny zvláště v šestidílné básni *Dopis* ze sbírky *Kamení, přicházíš...* Opět se jedná o korespondenci muže adresovanou ženě. Impulz k psaní vzniká z potřeby rekapitulovat historii milostného vzplanutí, v určitém okamžiku konzervovat své vnitřní prožitky. Aby mohla být zachycena rozkolísaná citová rovnováha, k níž došlo setkáním se ženou, byla báseň rozdělena do několika oddílů, sugerujících představu několika listů, či spíše útržků, které byly napsány v záchvatu úsilí o přesné vyjádření silného dojmu. Útržkovitost navíc podtrhuje jejich formální uvolněnost: nemají začátek ani konec, působí jako výňatky z proudu vnitřních úvah. Mnohem častěji než ve skladbě *Dopis* v nich oslovení ženy kolísá mezi vykáním a tykáním. (Tento postup se zde zdá být ještě promyšlenější, stupňuje se, kulminuje a tlumí podle vzorce: vy – ty – my – ty – ona.)

Komparace obou stejnojmenných textů naznačuje jistý vývoj od sebestřednosti k vědomí spoluprožívání, od stylizované samomluvy k jasněji signalizovanému dialogu, ačkoli si forma listu uchovává v tomto pojetí a při této tematizaci roli víceméně zástupnou, kompenzující rozhovor muže a ženy.

Jiné funkce *dopis* nabývá ve skladbě *Toskána*. Podle autora básníkovy životopisu Vladimíra Justla Holan tuto skladbu „chápal jako rozloučení s tvorbou i se životem“ (Holan 1968: 410). Jako jistý vrchol v jeho tvorbě dovršuje *Toskána* autorovu představu o poezii, o směřování lidského života a také o úloze lásky v něm. Díky trojí perspektivě lyrického subjektu (mileneček, básník, člověk v blízkosti smrti) prezentuje trojjediný příběh člověka a jeho bytí, určovaného přirozenou potřebou sdílení, lásky, tvůrčí seberealizace a ovšemže i neodbytným vědomím času. Tento příběh přerůstá v alegorii jediného smyslu života, který spočívá v tom, že člověk stále hledá a podržuje si při svém hledání naději, jež právě u básníka vyvěrá z „šílenství bez konce“ (Holan 2003: 197).

Budeme-li číst *Toskánu* jako milostnou báseň, pak je zde zvýrazněna role ženského *dopisu*. Ten se v ní opakovaně objevuje

jako motiv podněcující dějovou linii a podobá se ženskému listu ve skladbě První testament.⁴ Stejně tak znamená pozvání. Přibližuje se i skladbě Dopis, protože je velmi krátký a dostatečně obsažný. Místo přesné formulace se čtenáři nabízejí verše, které charakterizují jeho přijetí mužským adresátem. Ten jej komentuje způsobem, z něhož je patrná dřívější zkušenost ze vztahu k ženě. Z pasáže je proto znát určité vystřízlivění, skepse, budí však také dojem osudové jistoty, že o budoucí schůzce je již rozhodnuto. Vyjádření muže by mohlo docela dobře posloužit jako stručný povahopis lásky v Holanově poezii:

Jde o konec prázdnin, o svatební noc
nebo o noční výslech. O pocit ubezpečení
nebo trestu. Ani v sebelásce
nemáme na vybranou.
(Holan 2003: 181)

Odhaluje tedy vědomí omezené časové platnosti vztahu, poukazuje na touhu subjektu po jistotě a záštitě, ale současně i na strach z nedorozumění, které by mohlo vést k bolestné zkušenosti. Poslední „věta“ citace zvýrazňuje stálou přítomnost a nebezpečí sebelásky. „Nemít na vybranou“ pak značí podřízenost fatalitě dějů, jichž je subjekt účasten.

Oproti Prvnímu testamentu není úvodní dopis ženy jediným hybatelem děje. Ženiny listy, respektive vzkazy, provázejí celou mužovu pouť, určují mu stále nová místa k setkání. Jejich více či méně skrývaná direktiva vyzývající ho k putování stupňuje jeho emocionální napětí. Dráždivost žena rovněž vyvolává způsobem doručení vzkazů: posílá mu je po dívenkách, jejichž ženství smí muž jen bolestně tušit. Každá z nich se jeví být příslibem příštího setkání s ní.

Pouť trýzněného milence však pozvolna mění charakter. Cesta

4] Na tematickou blízkost obou textů ostatně poukázal již Vladimír Justl, který souvislost obou skladeb představil ve studii Báseň jako příběh (Justl 1996).

za láskou se stává cestou ke smrti. Gordana,⁵ jak zní tajemné jméno pisatelky, se ukáže být pouze maskou smrti, která muže vede zákoutími středověkých italských měst, kudy kdysi dávno prošla jako morová rána. Symbolika a význam dopisu dosáhly skladbou *Toskána* vrcholu. Tento zvláštní způsob komunikace mezi mužem a ženou se posouvá za hranice milostné tematiky k otázkám lidské existence vůbec.

Několik příkladů dosvědčujících platné místo, které dopis v Holanově poezii zaujímá, nás vede k několika závěrům. List má především dvojitou podobu. V prvním případě jde o užití dopisu jako stylizované básnické formy. Tento způsob se týká především mužského lyrického subjektu. Dopis ztrácí své charakteristické rysy, blíží se více automatickému záznamu proudu myšlenek. Jiné funkčnosti nabývá druhá podoba dopisu, která si typické rysy korespondence zachovává, ale zároveň se blíží krátké zprávě, výzvě, pozvánce. Neurčuje formu textu, ale jako důležitá motivická jednotka ovlivňuje jeho obsah, podněcuje jeho složku epickou. Zbývá jen doplnit, že jde o motiv dopisu ženy.

V souvislosti s danou charakteristikou je třeba upozornit ještě na několik textů ze dvou autorových posledních sbírek *Předposlední* a *Sbohem?* Názvy těchto lyrických čísel odkazují k prezentaci korespondence, respektive rozsahem spíše její části. Obě pojetí se v nich takřkajíc zúročila. Báseň Dopis I ze sbírky *Sbohem?* ztvárňuje znovu motiv ženského dopisu a zvýrazňuje jeho zásadní roli v životě mužského subjektu. Ostatní básně jsou stylizovány do podoby útržků z listu mužského pisatele, v němž se obrací k ženské čitatelce. Navzdory milostnému tématu není vždy jednoznačně zvýrazněna role muže jako milence. Projevuje se spíše jako rádce, moudrý přítel, který píše stroze, pojmenovává skutečnost bez obalu, nebo poskytuje útěchu. V některých básních je

---

5] Co se týče etymologie jmen Holanových postav, Vladimír Justl ve studii Báseň jako příběh upozorňuje na to, že básník „jednak vycházel z historických a lingvistických základů slov, jednak z jejich optické i zvukové podoby“. Jméno Gordana spojuje s představou gordického uzlu, ale poukazuje též na ozvuky ruského gordyj, česky hrdý, pyšný, a dokonce i na reálnou existenci tohoto jména (Justl 1996: 148). Nabízí se také vazba k francouzskému le gord, síť.

jako výchozí situace, na niž tyto básně reagují, formulován silný citový prožitek ženy. Opět je to tedy dopis muže, kde je zaznamenáno vnitřní dění, kde se uvažuje nad tím, co toto dění ovlivňuje. Za jistý posun považujeme nový účel takových úvah, ve větší míře zvyrazňující dopis jako zvláštní formu dialogu.

Literatura

HOLAN, Vladimír

1968 *Sebrané spisy 9. Babyloniaca* (Praha: Odeon)

1999 *Spisy 1. Jeskyně slov* (Praha–Litomyšl: Paseka)

2001 *Spisy 5. Propast propasti* (Praha–Litomyšl: Paseka)

2002 *Spisy 7. Příběhy* (Praha–Litomyšl: Paseka)

2003 *Spisy 8. Nokturnál* (Praha–Litomyšl: Paseka)

JUSTL, Vladimír

1965 Horoucí odevzdanost do vůle poezie, in V. Holan: *Ptala se tě* (Praha: Mladá fronta), s. 209–231

1996 Báseň jako příběh, in V. Holan: *Testamenty* (Praha: Mladá fronta), s. 131–149

2001 Láska je skutečně smrtelná, in *Česká literatura na konci tisíciletí 2* (Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR), s. 657–668

KOŽMÍN, Zdeněk

2003 *Existencialita: malé eseje k Holanově sbírce Předposlední* (Brno: Masarykova univerzita)

OPELÍK, Jiří

2004 *Holanovské nápovědy* (Praha: Thyrsus)

ZELINSKÝ, Miroslav

1993 Příběhy Vladimíra Holana, *Česká literatura*, č. 4, s. 368–384

Mgr. Olga Kubeczková, PhD., Ostravská univerzita